

УДК 347.73

О. В. Покатаєвадоктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет**Е. В. Косова**кандидат економічних наук
Класичний приватний університет**ФІНАНСОВЕ ТА БАНКІВСЬКЕ ПРАВО: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ**

Визначено спільні риси, відмінності, а також точки перетину фінансового і банківського права. Встановлено специфічність галузей предмета дослідження. Фінансове право, як і правовідносини між НБУ і банківськими установами, ґрунтується на імперативному методі, тоді як банківські установи взаємодіють між собою на основі диспозитивного методу. Банківське право визначено комплексною галуззю законодавства. Зазначено, що розвиток фінансово-кредитних відносин має вплив на предмет, метод, формування нових інститутів фінансового і банківського права.

Ключові слова: фінансове право, банківське, право, діалектика, взаємозв'язок.

I. Вступ

Запорукою успішного розвитку країни є забезпечення адекватності правового регулювання ступеню розвитку суспільних відносин. Протягом останнього часу суттєво розширено сферу фінансових і грошово-кредитних відносин за рахунок активного розвитку банківської системи, фінансового, валютного, інвестиційного ринків. Зростає роль фінансово-кредитних інструментів регулювання національної економіки: державних витрат, міжбюджетних трансфертів, податкових ставок, податкових пільг, митних тарифів тощо. Водночас перебудова економічних відносин викликала проблему врахування фінансових ризиків: валютного ризику, пов'язаного з суттєвим падінням курсу національної грошової одиниці; системного ризику масового банкрутства банків; ризику інвестування в фінансові інструменти. Актуальним є також запобігання протиправній поведінці у сфері фінансово-кредитних відносин, які посідають одне з перших місць за матеріальними наслідками для економіки (ухилення від сплати податків; нецільове використання бюджетних коштів; неповернення кредитів; використання підроблених грошей, у тому числі електронних; відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом).

Всі ці зміни призвели до підвищення ролі фінансового та банківського права в управлінні фінансово-кредитною сферою. Необхідність забезпечення належного функціонування їх інститутів привертає увагу багатьох науковців. М. І. Трипольською досліджено проблемні аспекти застосування фінансово-правової відповідальності за порушення банківського законодавства, розгля-

нуто проблему вини у фінансовому праві [1, с. 89]. Р. С. Вовченко акцентує увагу на тому, що банківське законодавство та відповідні підзаконні нормативні акти містять значну кількість прогалин і колізійних норм, що негативно впливають на банківську безпеку і не дають змоги комерційним банкам здійснювати свою діяльність легітимно [2, с. 177]. Л. В. Вакарюк розкриває взаємозв'язок предмета та методу фінансово-правового регулювання, з'ясовує специфіку бюджетного права України як особливого розділу фінансового права [3, с. 11]. Реформа децентралізації, яка проводиться в Україні, зміщує акценти фінансового права.

Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід констатувати, що має місце ототожнення окремих норм та інститутів фінансового і банківського права. Більше того, інтеграція України в ЄС потребує приведення вітчизняної правової системи України у відповідність до правової системи ЄС. Не є винятком із цієї тези окремі складові правової системи України – фінансове й банківське право, співвідношення між якими має бути уточнено.

II. Постановка завдання

Метою статті є порівняння фінансового й банківського права з позицій цілого й частини. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- ідентифікувати предмет і суб'єктів відповідних правовідносин;
- уточнити склад інститутів;
- визначити особливості методів правового регулювання.

III. Результати

Терміни “фінансове право”, “банківське право” активно використовують в українській юридичній літературі та на практиці від часів ринкових реформ і прийняття перших законо-

давчих актів незалежної держави: "Про бюджетну систему України" (1990 р.), "Про систему оподаткування" (1991 р.), "Про банки та банківську діяльність" (1991 р.). Реалії життя, стрімкий розвиток фінансового та банківського права, потреби фінансово-грошового обороту призводять до необхідності диференціації понять, виділення критеріїв для більш чітких класифікацій, розмежування та впорядкування правового знання, визначення місця правових норм, що регламентують фінансово-кредитні відносини у системі права.

Система фінансового права України є частиною всієї правової системи держави, об'єктивним явищем, яке не залежить від волі окремої людини, а визначається характером фінансових відносин. Фінансове право традиційно визначають як сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу та використання грошових коштів (фінансових ресурсів) держави, місцевого самоврядування, населення і підприємств, необхідних для реалізації їх задач і потреб [4]. Територіальна громада є первинним суб'єктом фінансових правовідносин, яка здійснює місцеве самоврядування в Україні. Одним із завдань реформи децентралізації державного управління є формування спроможних територіальних громад – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [5].

Фінансове право складається з правових інститутів – самостійних видів родових фінансових відносин. Фінансово-правовий інститут є сукупністю структурно відокремлених фінансово-правових норм, які утворюють цілісний комплекс, достатній для повного та узгодженого регулювання визначеного виду найбільш стійких і функціонально однорідних фінансових відносин, або окремих сторін, елементів фінансових відносин, незалежно від їх видової належності.

Отже, при визначенні інститутів фінансового права запропоновано враховувати сутність фінансових відносин за умови, що фінансові правовідносини існують у межах фінансових відносин. З цієї точки зору інститутами фінансового права є: бюджетне право; правове регулювання доходів публічних фондів, податкове право, правові засади публічних видатків і бюджетного фінансування; правове регулювання фінансової діяльності публічних фондів соціаль-

ного призначення; валютне регулювання та валютний контроль. При цьому в межах фінансового права існують норми, що визначають фінансову дисципліну та фінансовий контроль у державі. На наш погляд, недостатнє визнання має такий інститут фінансового права як правове регулювання державного, муніципального боргу і кредиту, оскільки він відіграє значну роль у формуванні доходів бюджетної системи, особливо в умовах кризи.

Фінансові правовідносини – це вид фінансових (економічних) відносин, урегульованих фінансово-правовою нормою, їх суттєвими ознаками є: виникнення, зміна та припинення у сфері фінансової діяльності держави; майновий характер; участь держави або уповноваженого нею державного органу; виникнення, зміна і припинення виключно на підставі законів [6, с. 13]. Згідно зі ст. 92 Конституції України виключно закони України встановлюють: Державний бюджет України і бюджетну систему України; систему оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види й типи [7]. Об'єктом фінансових правовідносин є сукупність централізованих і спеціфічних децентралізованих публічних фондів фінансових ресурсів.

Фінансова діяльність держави – це врегульований нормами права планомірний процес мобілізації, розподілу, перерозподілу й використання централізованих і децентралізованих публічних фондів коштів з метою виконання завдань і функцій державою.

Централізовані фонди в Україні представлені лише Державним бюджетом та публічними фондами соціального призначення, оскільки діяльність інших позабюджетних фондів заборонена. Згідно із п. 9 ст. 13 Бюджетного Кодексу створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами не допускається. Відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів (у тому числі власні надходження бюджетних установ) органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та іншими бюджетними установами забороняється [8]. Децентралізовані фонди – це місцеві бюджети та фонди, створені на рівні суб'єктів господарювання – державних і комунальних підприємств.

Зазначене положення Бюджетного Кодексу України суперечить змісту Національно-

го положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 “Подання фінансової звітності”, яке набирає чинності з 01 січня 2016 р. [9], згідно з яким бюджети отримують право, окрім органів Державного казначейства України, відкривати рахунки і депозити до запитання у банках, а також отримувати кредити від них. Так взаємовідносини бюджетів із банками ґрунтуються на диспозитивному методі правового регулювання.

Фінансове право характеризується імперативним методом правового регулювання, або методом владних приписів. Він сприяє своєчасному та повному обсягу надходжень фінансових ресурсів у фонди держави, забезпечує належний їх розподіл (перерозподіл), цільове та доцільне використання відповідно до приписів норм права. Тому у фінансових правовідносинах не може бути рівності сторін, оскільки держава для досягнення загального, публічного інтересу встановлює правила поведінки інших суб'єктів. Однак це положення не виключає реалізації принципу взаємної відповідальності сторін у фінансових правовідносинах, а саме: що держава в особі уповноважених органів виступає не тільки носієм влади, а й суб'єктом, відповідальним за свої дії перед іншими (зобов'язаними) учасниками зазначених відносин.

Правове регулювання грошово-кредитних і розрахункових відносин запропоновано вважати предметом банківського права. Особливості правового статусу суб'єктів банківського права визначає дворівнева побудова банківської системи України, на верхньому щаблі якої знаходиться Національний банк України, на нижньому – банківські установи. При регулюванні суспільних відносин, які складаються у сфері банківського права, використовують декілька методів правового регулювання. У горизонтальних відносинах застосовується диспозитивний метод, а у вертикальних – імперативний.

Імперативне регулювання банківської діяльності, зумовлене необхідністю проведення державної кредитно-грошової політики, здійснюється через Національний банк України, а в деяких випадках через Кабінет Міністрів України та інші державні органи. Диспозитивний метод правового регулювання застосовують до відносин, які виникають між банками, банками та клієнтами. Крім імперативного та диспозитивного методів правового регулювання в банківському праві виокремлюють комплексний метод, що об'єднує у собі окремі характерні риси диспозитивного та публічно-правового методу. Саме застосування у банківському праві двох, протилежних за своєю природою, методів правового регулювання не дає змоги визнати банківське право самостійною галуззю права.

Згідно зі ст. 3 Закону України “Про Національний банк України” НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України [10]. Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Відносини НБУ з банківськими установами ґрунтуються на владно-імперативному методі, оскільки Національний банк виконує такі основні функції: відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику; монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками; здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі; здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків; веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньо-державних платіжних систем.

З метою забезпечення стабільної діяльності банків та своєчасного виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності, НБУ розробив Інструкцію “Про порядок регулювання банківської діяльності” [11] відповідно до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і стандартів.

Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль. До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належать: видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій; видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі

шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, у частині дотримання ними валютного законодавства; встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують і продають іноземну валюту; встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу; зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; застосування мір відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

На другому рівні банківської системи банківські установи виступають суб'єктами господарського права, інститутами якого є: правове регулювання відносин на ринку фінансових послуг, правове регулювання окремих форм і видів кредиту, порядок відкриття й обслуговування банківського рахунку, правові способи і форми розрахунків.

Формування довіри клієнтів до банківської системи забезпечується доступністю вкладів, особливо в умовах кризи. Сьогодні виокремлюють дві групи способів захисту прав вкладників (фізичних осіб): активні та пасивні. До активних належать: досудовий та судовий способи, до пасивних – повернення коштів фондом гарантування вкладів [12, с. 143]. Досудовий спосіб є найпростішим, проте не завжди ефективним. Судовий спосіб – найбільш ефективний, адже рішення суду є обов'язковим до виконання на всій території України відповідно до ст. 124 Конституції України, проте вимагає часу та певних зусиль з боку вкладника. Тому важливим інститутом господарського права має стати правове регулювання забезпечення зворотності депозитів.

Згідно зі ст. 55 Закону України "Про банки і банківську діяльність" відносини банку з клієнтом регулює законодавство України, нормативно-правові акти Національного банку України та угоди (договорами) між клієнтом та банком [13]. Банк зобов'язаний докладати максимальних зусиль для уникнення конфлікту інтересів працівників банку і клієнтів, а також конфлікту інтересів клієнтів банку. Банкам забороняється вимагати від клієнта придбання будь-яких то-

варів чи послуг від банку або від спорідненої чи пов'язаної особи банку як обов'язкову умову надання банківських послуг. Банкам забороняється в односторонньому порядку змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема, збільшувати розмір процентної ставки за кредитними договорами або зменшувати її розмір за договорами банківського вкладу (крім вкладу на вимогу), за винятком випадків, встановлених законом.

Таким чином, відносини банків із клієнтами ґрунтуються на диспозитивному методі, який характеризується низкою особливостей, якими є: юридична рівність суб'єктів; вільне волевиявлення суб'єктів; майновий характер цивільно-правової відповідальності, який полягає в обов'язку правопорушника відшкодувати збитки, завдані іншій особі в повному розмірі та майновій (грошовій) формі. Попри формальну рівність у правовідносинах банківських установ та їх клієнтів, за межі цивільного права виходять обов'язки банків, покладені на них НБУ, щодо ідентифікації клієнтів, валютного контролю, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

Погоджуємося із Ю. М. Дмитренко, що не можливо розглядати банківські відносини, що складаються в процесі банківської діяльності тільки з позицій цивільного, адміністративного або господарського права, оскільки грошовий обіг загалом і банківські операції зокрема, регулюються насамперед з публічно-правових позицій, а вже потім з метою захисту приватних інтересів [14, с. 191]. Але ми не поділяємо її точку зору щодо віднесення інституту банківської діяльності на основі фінансово-правих норм, які є методологічною базою фінансового права, оскільки фінансові правовідносини не тотожні грошово-кредитним і розрахунковим.

IV. Висновки

1. Між фінансовим і банківським правом існують складні діалектичні зв'язки, але їх не співвідносять як ціле й частина. Тому можна говорити тільки про спільні риси, відмінності, а також точки перетину. Досліджувані галузі різняться предметом дослідження: у фінансовому – це специфічні економічні грошові відносини, які виникають у процесі утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів; у банківському – це грошово-кредитні й розрахункові відносини, опосередковані банківськими й небанківськими фінансовими установами.
2. Фінансове право, як і правовідносини між НБУ і банківськими установами, ґрунтується на імперативному методі, тоді як банківські установи взаємодіють між собою на основі диспозитивного методу. Отже, можна зробити висновок, що

банківське право є комплексною галуззю законодавства, що вийшла з цивільного та фінансового права, та вміщує в собі норми, що регулюють загальні принципи організації та діяльності банків, грошовий обіг та порядок надання банківських послуг. Особливо велике значення мають норми, що забезпечують вимоги щодо безпечного та ефективного управління активами та пасивами банків (економічні нормативи, правила бухгалтерського обліку за Міжнародними стандартами, створення резервних фондів за виданими кредитами та придбаними цінними паперами тощо).

3. Розвиток фінансово-кредитних відносин позначається на предметі, методі, формуванні нових інститутів фінансового і банківського права. Децентралізація державного управління зміщує акцент із централізованих фондів фінансових ресурсів у бік децентралізованих, зростає роль такого суб'єкта фінансових правовідносин, як територіальні громади. Впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку створює передумови для розвитку рівноправних правовідносин бюджетів із банківськими установами та виникнення диспозитивного методу у фінансовому праві.
4. У сучасних кризових умовах, які супроводжуються бюджетним дефіцитом, значними зовнішніми і внутрішніми запозиченнями, а також масовим банкрутством банків, актуальним є виділення в окремій інституції: правового регулювання державного, муніципального боргу і кредиту (фінансове право), забезпечення зворотності депозитів (банківське право).
5. Точки перетину фінансового і банківського права проявляються в інституті валютного регулювання і валютного контролю (фінансове право), а Національний банк України діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль (банківське право).

Метою подальших досліджень є визначення перспектив розвитку фінансового і банківського права в умовах інтеграції України в ЄС.

Список використаної літератури

1. Трипольська М. І. Проблемні питання застосування фінансово-правової відповідальності за порушення банківського законодавства в Україні та Російській Федерації / М. І. Трипольська // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 2. – С. 88–93.
2. Вовченко Р. С. Стан правового регулювання фінансової безпеки банківського сектору економіки України / Р. С. Вовченко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 175–180.
3. Вакарюк Л. В. Інститути бюджетного права як підгалузі фінансового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Л. В. Вакарюк ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2009. – 20 с.
4. Паламарчук В. О. Інститут фінансового права: горизонти, дієвість / В. О. Паламарчук // Фінанси України. – 1996. – № 12. – С. 98–102.
5. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
6. Дмитрик О. О. Зміст та класифікація фінансових правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. О. Дмитрик ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2003. – 20 с.
7. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
8. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
9. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 "Подання фінансової звітності": Наказ Міністерства фінансів України від 28.12.2009 р. № 1541 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0103-10>.
10. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14/print1389869275907091>.
11. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Національного банку від 28.08.2001 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.
12. Петrenchенко С. А. Актуальні аспекти виконання договору банківського вкладу: захист прав вкладників в умовах фінансової нестабільності / С. А. Петrenchенко // Право і суспільство. – 2015. – № 5 (3). – С. 141-145.
13. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
14. Дмитренко Ю. М. Банківська діяльність як інститут фінансового права / Ю. М. Дмитренко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 188-195.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2015.

Покатаева О. В., Косова Э. В. Финансовое и банковское право: диалектика взаимосвязи

Определены общие черты, отличия, а также точки пересечения финансового и банковского права. Установлена специфичность отраслей в предмете. Финансовое право, как и правоотношения между НБУ и банковскими учреждениями, основывается на императивном методе, тогда как банковские учреждения взаимодействуют между собой на основе диспозитивного метода. Банковское право определено комплексной отраслью законодательства. Показано, что развитие финансово-кредитных отношений отражается на предмете, методе, формировании новых институтов финансового и банковского права.

Ключевые слова: финансовое, банковское, право, диалектика, взаимосвязь.

Pokatayeva O., Kosova E. Financial and Bank Law: Dialectics of Intercommunication

The common features, differences, and also intersections of financial and bank law are determined. Specificity of industries is set in an object. The financial law, as well as legal relationships between NBU of and bank institutions, is based on an imperative method, while bank institutions co – operate inter se on the basis of non – mandatory method. The bank law is determined by complex industry of legislation, which went out from a civil and financial law, and contains in itself norms, which regulate general principles of organization and activity of banks, turnover and order of grant of bank services. It is shown that development of financial and credit relations affects object, method, forming of new institutes of financial and bank law.

Decentralization of state administration displaces an accent from the centralized funds of financial resources toward decentralized; the role of such subject of financial legal relationships grows, as territorial communities. Introduction of international standards of record-keeping creates pre-conditions for development of equal in rights legal relationships of budgets with bank institutions and origin of non-mandatory method in a financial law. In modern crisis terms actual is a selection in separate institutes: legal adjusting state, municipal debt and credit (financial law), providing of repayment of deposits (bank law). It is well-proven that intersections of financial and bank law show up in the institute of the currency adjusting and currency control.

Key words: financial, bank, law, dialectics, intercommunication.